

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi
Journal of History Culture And Art Research

E-ISSN: 2147-0626 CİLT/VOLUME: 14 • SAYI/ISSUE 2 • (ARALIK/DECEMBER): 146-169

SAMSUN MÜZESİ'NDEKİ ARTUKLU DÖNEMİ'NE AİT FİGÜRLÜ SİKKELER

Artuqid Period Figured Coins in Samsun Museum

Eda Yılmaz

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs
Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Türk İslam Sanatı Anabilim Dalı,
Samsun, Türkiye
Postgraduate, Ondokuz Mayıs University,
Faculty of Humanities and Social Sciences,
Turkish Islamic Art Department, Samsun,
Türkiye
edaylmz5806@gmail.com
 0009-0004-0248-5301

Hayrunnisa Turan

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan
ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk İslam
Sanatı Anabilim Dalı, Samsun, Türkiye
Assoc. Prof, Ondokuz Mayıs University,
Faculty of Humanities and Social Sciences,
Turkish Islamic Art Department, Samsun,
Türkiye
nisacakmakci@hotmail.com
 0000-0001-8251-8556

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 17.10.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 03.12.2025

Yayın Tarihi / Published: 19.12.2025

Atıf: Yılmaz, Eda – Turan, Hayrunnisa. “Samsun Müzesi’ndeki Artuklu Dönemi’ne Ait Figürlü Sikkeler”.

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (TAKSAD) 14/2 (Aralık 2025), 146-169

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17984311>

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayıncı/Publisher: Karabuk University • <https://dergipark.org.tr/tr/pub/taksad>

SAMSUN MÜZESİ'NDEKİ ARTUKLU DÖNEMİ'NE AİT FİGÜRLÜ SİKKELER

Öz:

Makalede, Samsun Müzesi teşhir ve deposunda yer alan Artuklu Dönemi'ne ait figürlü sikkeler değerlendirilmektedir. Artuklular, 1102-1409 yılları arasında Güneydoğu Anadolu'da egemen olan önemli bir Türkmen beyliğidir. Harput, Mardin ve Hasankeyf olmak üzere üç ana kol halinde hüküm sürmüştür. Artuklu Dönemi sikkelerinde figür ikonografisi açısından oldukça zengin bir çeşitliliğe rastlanmakta olup Türk sanatının figürlerdeki duruş ve oturuş biçimine özgü temel ifadelerinin yanı sıra farklı kültürlerin sembolleri de görülmektedir. Müzede yer alan Artuklu Dönemi'ne ait 16 figürlü bakır sikke incelenmiştir. Sikkelerden 3'ü beyliğin Hasankeyf koluna aitken 13'ü Mardin koluna aittir. Sikkelerdeki Figürler büyük ölçüde çeşitli pozisyonlarda resmedilmiş hükümdar tasvirlerinden oluşmaktadır. Bazı örneklerde ikili hükümdar tasvirleriyle de karşılaşılmaktadır. Figürlerin kıyafet, saç ve başlıklarında Grek, Hellenistik, Roma ve Bizans etkileri belirgin olmakla birlikte bağdaş kurarak oturan hükümdar tasviri, Orta Asya Türk tipi özellikle Uygur betimleme geleneğini yansıtmaktadır. Oturur vaziyetteki hükümdar figürlerinin göğüs hizasında küre taşıdıkları görülmektedir. Sikkelerde figürlü süslemenin yanı sıra Arapça yazılar, meliklerin, sultanların, halifelerin adı, unvanı ya da şeceresi ile sikkenin basım yeri ve tarihi gibi bilgiler de yer almaktadır. Figür kompozisyonu olarak büst ve portre kullanımına ağırlık verilmeyle birlikte fantastik figürlere de rastlanmaktadır. Bu figürler arasındaki kuyruğunda ejder başı bulunan ve geriye doğru yayını gererek ejdere nişan alan kentaur tasviri, Yay burcunu, Kentaur takımyıldızını ve Cevzeher denilen Ay gezegeninin boğumlarından birini temsil etmesi açısından astrolojik mahiyetiyle dikkat çekmektedir. Sikkelerde yer alan bir diğer astrolojik figür ise bir elinde kılıç, diğer elinde kesik baş tutan insan figürü olup Mars gezegenini temsil etmektedir. Doğrudan Bizans sikkelerinden alındığı düşünülen kanatlı Zafer tanrıçası Viktoria tasviri de karşılaşılan figüratif unsurlar arasındadır.

Anahtar kelimeler: Artuklular, Sikke, Figürlü Sikkeler.

ARTUQID PERIOD FIGURED COINS IN SAMSUN MUSEUM

Abstract:

This article analyses the figured Artuqid coins in the exhibition and storage of Samsun Museum. The Artuqids were an important Turkmen principality that ruled in Southeastern Anatolia between 1102-1409. It ruled in three main branches, namely Harput, Mardin and Hasankeyf. The coins of the Artuqid Period display a rich variety in terms of figure iconography, and symbols of different cultures are also seen in addition to the basic expressions of Turkish art specific to the posture and sitting style of the figures. Sixteen copper coins of the Artuqid Period in the museum were analysed. While 3 of the coins belong to the Hasankeyf branch of the principality, 13 belong to the Mardin branch. Figures on coins largely consist of depictions of rulers in various positions. In some examples, depictions of dual rulers are also encountered. Although Greek, Hellenistic, Roman and Byzantine influences are evident in the clothing, hairstyles and headgear of the figures, the depiction of the ruler sitting cross-legged reflects the Central Asian Turkish type, especially the Uyghur depiction tradition. It is seen that the seated ruler figures carry a globe at chest level. In addition to the figurative decoration, the coins also contain Arabic inscriptions, information such as the names and titles or genealogies of the rulers, sultans and caliphs, and the place and date of minting of the coin. Although the use of busts and portraits is emphasized as figure composition, fantastic figures are also encountered. Among these figures, the depiction of a centaur with a dragon's head on its tail, aiming at the dragon by drawing its bow backwards, attracts attention with its astrological significance as it represents the zodiac sign Sagittarius, the Centaur constellation and one of the nodes of the Moon planet called Cevzeher. Another astrological figure on coins is a human figure holding a sword in one hand and a slashed head in the other, representing the planet Mars. The depiction of the winged goddess of Victory, thought to be taken directly from Byzantine coins, is among the figurative elements encountered.

Keywords: Artuqids, Coins, Figured Coins.

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

Giriş

Sikkeler ait oldukları dönemin tarihî, dinî, askeri, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları hakkında bizlere ışık tutan birer belge niteliği taşımaktadır. Tarihî belge hüviyetine sahip bu eserler, çeşitli dönemlerin kapsamlı analizine imkân sağladığı gibi Artuklu Dönemi'nin de detaylı incelenmesi hususunda bilgi sunan önemli kaynaklar arasındadır. Gerek Nümizmatik literatürüne katkı sağlamak gerekse Artuklu Dönemi'ni farklı açılardan değerlendirmek üzere bu çalışmada Samsun Müzesi'nde bulunan, satın alma ve müsadere yoluyla müzeye gelmiş 16 figürlü bakır Artuklu sikkesi incelenmiştir. Söz konusu sikkeler kronolojik şekilde sıralanarak, malzeme ve tezyini unsurlar bakımından ayrıntılı olarak tanıtılmıştır.

Artuklular, Malazgirt Zaferi'ni müteakip Anadolu'daki Türkleşme ve İslamlaşma faaliyetlerine önemli katkılar sağlayan beyliklerden biridir. Beylik adını, Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın hizmetinde bulunan ve Malazgirt Savaşı'na katılan Artuk Bey'den almaktadır.¹ Zaferden sonra Artuk Bey'e Mardin, Diyarbakır (Amid) ve Harput civarının fethedilmesi emredilmiştir. Artuk Bey, Selçuklu Sultanı Melikşah Dönemi'nde Anadolu'dan alınarak Irak'a verilmiş daha sonra da Dimaşk'ta (Şam) hüküm süren Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş bin Alparslan'ın hizmetine girmiş ve Kudüs valiliğine atanmıştır.² 484/1091 yılında vefat ettiğinde oğulları Emir Sökmen, Necmeddin İlgâzî, Behram, Abdulcebbâr, Siyâviş, Alpyârük, Bekdaş ve Alptaş'ı halef bırakmıştır. Bunlar hayatta kalıp Diyarbakır'da soylarını sürdüren isimlerdir.³ Artuklu beyleri başlangıçta türlü şehir ve bölgelere sahip olmakla beraber, bunlar arasında payitahtları Hısn Keyfa (Hasankeyf), Mardin ve Harput (Hısn Ziyâd) olmak üzere başlıca üç kol uzun ömürlü olmuştur.⁴

Artuklu Beyliği, Sultan Alparslan ve ardından Melikşah dönemlerinde önemli siyasi faaliyetler gerçekleştiren Türkmen emiri Artuk Bey'in oğlu Sökmen tarafından Hasankeyf'in başkent edinilmesiyle kurulmuştur. Bu beylikten kaynaklarda "Sökmeniyye Kolu" ya da "Hısn-ı Keyfa Kolu" olarak bahsedilmektedir.⁵ Artuk b. Eksük'ün soyundan gelen beyliğin adı, batılı araştırmacıların eserlerinde Artak, Ortok, Ortuk ya da Urtuk gibi farklı şekillerde yazılmaktadır.⁶

Artuklular, Sökmen'in öncülüğündeki Hısn Keyfa (1102-1232), İlgâzî'nin öncülüğündeki Mardin (1108-1408) ve Belek'in öncülüğündeki Harput (Hısn Ziyâd) (1112-1233) olmak üzere ayrı üç kol halinde kurularak gelişim göstermiştir. Haçlılara karşı önemli cihat faaliyetleriyle İslam dünyasında nam salan İlgâzî ve Belek gibi beyler, Artukluları kendi otoriteleri altında toplamış olsalar bile beyliğin bünyesinde hukuki bir birlik meydana getirememişlerdir.⁷ Bu nedenle beyliğin Hısn Keyfa ve Harput kollarına kıyasla daha uzun ömürlü olan Mardin kolu da ancak Karakoyunluların istila yılı olan 1408'e kadar varlığını muhafaza edebilmiştir.⁸

1. Artuklu Dönemi Figürlü Sikkeleri

Artuklular Mardin, Düneysir, Hısn-ı Keyfa ve Amid şehirlerinde faaliyete geçirdikleri darphaneleri, maden ocaklarına en yakın yerlere kurmuşlar ve sikkeleri de buralarda darp etmişlerdir.⁹ İslami sikke geleneğinde sikkelerde tasvire yer verilmeyip onun yerine Arap alfabesiyle hükümdarın adı, unvanları,

¹ Kader Altın, "Malazgirt Savaşı Sonrası Kurulan Türk Beyliklerinin Anadolu'daki İzleri", *Düşünce Dünyasında Türkiz* 12/59 (2021), 43.

² Atom Damalı, *150 Devlet, 1500 Sultan İslam Sikkeleri* (İstanbul: Nilüfer Vakfı Yayınları, 2001), 175.

³ İbnu'l-Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Ali, *Meyyâfârîkîn ve Âmid Târîhi* (Artuklular Kısım), çev. A. Savran (Erzurum, 1992), 99.

⁴ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi Saltuklular, Mengüçükler, Sökmenliler, Dilmaçoğulları ve Artukluların Siyasi Tarih ve Medeniyetleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 147.

⁵ Ali Sevim, "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten* 26/103 (1962), 501.

⁶ Ramazan Uykur, *Artuklu Sikkelerinde Yazı ve Süsleme Kompozisyonu* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 30.

⁷ Ejder Okumuş, "Artuklularda Din-Toplum İlişkisi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/26 (2008), 242.

⁸ Behzad Butak, *XI. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları* (İstanbul: Pulhan Matbaası, 1947), 11.

⁹ Ramazan Uykur, *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017), 29.

sıfatları ile ayetler ve Kelime-i Tevhid gibi dini ibareler bulunmaktadır.¹⁰ Ancak Artuklular, Danişmendliler, Saltuklular, Mengücekliler, Zengiler, Selçuklular ve Babürlüler gibi Türk beylik ve devletleri bu geleneksel anlayışın dışına çıkarak sikkelerinde tasvir de kullanmışlardır. Zengilerin yanı sıra Artuklular, sikkelerinde tasvire en sık yer veren beyliklerdendir.¹¹ Sikkelerine resim nakşetmelerinde, sınır komşusu olan Hristiyan ülkelerle yapılan ticari faaliyetlerin etkili olduğu düşünülmektedir.¹² Artuklular bir taraftan Bizans diğer taraftan Edessa (Urfa), Antakya ve Suriye'de kurulan Hristiyan kontluklarıyla yürüttükleri ticari ilişkiler nedeniyle sikkelerinde büst ve portre kullanımına ağırlık vermişlerdir. Figür programında İslami öğelerin yanı sıra Orta Asya, Grek, Roma ve Bizans etkileri ön plana çıkmaktadır.¹³

12, 13 ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da hüküm süren Türk beylikleri, hakimiyetlerini pekiştirmek üzere sikkeler bastırmıştır. Beyler arasında vuku bulan anlaşmalar icabı, zayıf durumda olanın güçlü tarafın himayesini benimsediğini kanıtlamak ya da sikkelerin her iki hakimiyet coğrafyasında geçerliliğini sağlamak üzere ortak üretilen sikkelerde bir yüz bir yönetime, diğer yüz de diğer yönetime has kılınmıştır.¹⁴ 624-626 (1226-1228) senelerinde Düneysir'de Sultan Alaeddin Keykubad'ın himayesini kabul eden Mardin Artukoğullarından el-Melik el-Mansur Nâsireddin Artuk Arslan, Selçuklu tipinde Sultan Alaeddin Keykubad ile müştereken sikke kestirmiştir.¹⁵ Benzer şekilde Hısn Keyfa ve Amid Artuklularından Melik Mesud Rükneddin Mevdud da aynı Selçuklu sultanı adına sikke bastırmıştır.¹⁶ Bu bağlamda çok sayıda Selçuklularla Eyyûbiler ya da Ermeniler; Artuklularla Selçuklular ya da Eyyûbiler arasında müşterek basılmış sikkelere rastlanmaktadır.¹⁷

Artuklular, bastırdıkları sikkelerde emir ve melik gibi yönetici unvanlarının yanı sıra Fahreddin (Dinin övücü), Kutbeddin (Dinin önderi), Necmeddin (Dinin yıldızı) ve Hüsameddin (Dinin kılıcı) gibi İslami lakapları da kullanmışlardır. Son dönem Mardin meliklerinden II. Necmeddin Gâzî ve Şemseddin Salih ise sultan unvanını kullanmışlardır. Sikkeler üzerinde Kelime-i Tevhid'in sıklıkla kullanılmasına ilaveten dua, beddua¹⁸ ve nadiren ayetlerin de yazıldığı örnekler bulunmaktadır. Artuklu meliklerinin, sikkelerini politik ve dini propaganda aracı olarak kullanmakla birlikte kendilerine layık gördükleri unvanlarla isimlerini ölümsüzleştirme amacını da taşıdıkları anlaşılmaktadır. Zira sikke darbında belirleyici unsurlar halindeki unvan ve lakaplar, şüphesiz melikin talebi doğrultusunda şekillenmiştir. Bu talep sikkeyi bastıran melikin, yaşadığı dönem içerisinde vermek istediği mesajı bir imge aracılığıyla ifade etme arzusunu yansıtmaktadır.¹⁹

¹⁰ Oğuz Tekin, "Sikke", (TDV İslam Ansiklopedisi Cilt 37, Sayfa 179-184, 2009), 179.

¹¹ Tekin, "Sikke", 179.

¹² İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu* Cilt 1, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), XLIX.

¹³ Uykur, *Artuklu Sikkelerinde Yazı ve Süsleme Kompozisyonu*, 296.

¹⁴ M. Beşir Aşan, "Artuklu Sikkeleri Üzerinde Figürler", XVIII. *Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 781.

¹⁵ Artuk - Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, LII.

¹⁶ Mehmet Çayırdağ, "Artukoğullarından Melik Mesud Rükneddin Mevdud'un I. Alaaddin Keykubad Adına Bastırması Olduğu Sikke", *Türk Nümismatik Derneği Bülteni* 6-7 (1981), 49.

¹⁷ Aşan, "Artuklu Sikkeleri Üzerinde Figürler", 781.

¹⁸ Katalog no 7 ve 8'deki örneklerde olduğu gibi bazı sikkeler üzerinde "Bu dirhemi değiştiren lanetlensin" anlamındaki "Hâze'd-dirhem mel'ûn men yuğayyiruhu" ifadesiyle karşılaşılmaktadır.

¹⁹ Uykur, *Artuklu Sikkelerinde Yazı ve Süsleme Kompozisyonu*, 295, 296.

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

Artuklular yalnızca bakır ve gümüş sikke bastırmış olup²⁰ gümüş sikkelerinde büyük ölçüde figür kullanmamıştır.²¹ Ancak gümüş sikkede figür kullanımının istisnai örneklerine de rastlanmaktadır.²² Artuklularda ilk sikke Fahreddin Kara Arslan 539-562 (1144-1166) döneminde basılmıştır. Artukluların 615/1218 yılına kadar kullandıkları sikkeler büyük boyda, resimli, dirhem biriminde bakır sikkelerdir. Bu tarihten itibaren gümüş dirhemlerle sikkeleri çeşitlenmiştir. Artuklulara ait resimsiz gümüş sikkelerin basımı Mardin hükümdarı Nâsireddin Artuk Arslan zamanında başlamış olup, Anadolu Selçuklu ve İlhanlı dirhemlerini andırmaktadır. Artukluların bakır sikkeleri dirhem kıymetinde tutulmuştur. 516/1122 yılında Ergani yakınlarında bulunan zengin bakır yatakları, çok güçlü bir bakır sikke düzeni kurmalarına vesile olmuştur.²³ Artukluların Harput koluna ait resimli bakır sikkeler de bulunmakla beraber, bu şubeden yalnızca İmadeddin Ebubekir'in sikkesi bilinmektedir.²⁴

Hakimiyet coğrafyasındaki mevcut eserlerin etkisinde kaldığı anlaşılan Artuklu sikkelerinde nakşedilmiş insan figürlerinin kıyafet, saç ve başlık gibi unsurlarıyla duruş biçimlerinde ya da ikili hükümdar tasvirlerinde Grek, Helenistik, Roma ve Bizans izleri yoğun biçimde görülmektedir. Sikkelerdeki tahtta oturan Artuklu hükümdarı tasvirleriyle de Bizans sikkelerindeki Hz. İsa figürleri yoğun etkileşim sergilemektedir. Bununla birlikte birçok sikkede Orta Asya etkileri de dikkat çekmektedir. Bazı portrelerdeki yüz özellikleri Türk tipi olarak da ifade edilen, çekik gözlü ve dolgun yanaklı Uygur tipindedir. Bağdaş kurmuş halde betimlenen hükümdar tasvirleri de bu etkinin önemli bir yansımasıdır.

Artuklu sikkelerinde sıklıkla karşılaşılan, hükümdarın taşıdığı küre ya da asa önemli birer hükümdarlık alameti olup güç ve heybeti temsil etmektedir.²⁵ Hükümdarın elindeki kürenin, Türklerin cihan hâkimiyeti idealini yansıtan "Kızılalma" ülküsünü yani simgesel olarak ulaştırılması amaçlanan nihai hedefi temsil ettiği düşünülmektedir.²⁶ Bizans sikkelerinde de benzer şekilde küre ve asa tutan imparator tasvirlerine rastlanmakla beraber, bu örneklerdeki "haçlı globus"²⁷ olarak ifade edilen kürenin üzerinde bir haçın yer aldığı görülmektedir. Gerek Artuklu gerekse Bizans sikkelerinde nakşedilen küre tasvirinin ortak özelliği ise küresel hakimiyeti sembolize etmesidir.

Artuklu sikkelerinde yoğun olarak karşılaşılan unsurlar arasında astrolojik figürler de yer almaktadır. Bunlardan Merih (Mars) gezegenini temsil ettiği düşünülen, bir elinde kesik baş diğer elinde kılıç taşıyan insan (hükümdar) figürü ile Yay burcu ve Kantûrus (Erboğa) takımyıldızını temsil ettiği bilinen kentaur figürüne bu çalışma kapsamında incelenen örneklerde de rastlanmaktadır. Münecimlerin güç, katletme, kahır ve galibiyetle ilişkilendirdiği Merih gezegeni²⁸ İslam tasvir geleneğinde, sikkelerde de görüldüğü üzere

²⁰ Uykur, *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri*, 285.

²¹ İbrahim Artuk ve Cevriye Artuk'un ifadesiyle "Artuk'ların bakır sikkeleri gibi, resimli gümüş sikke kesdirib kesdirmedikleri meselesi, İslâmî Nümismatik ile uğraşanlar arasında bir tereddütü mucib olmakta idi. Zira resimli bakır sikkelere bazen yaldızlı olarak gümüş, hatta altını dahi taklit ettikleri görülmüştür. Bugüne kadar gördüğümüz Artuk Sikkeleri içinde, resimli altın veya gümüş sikkeye rastlanmamıştır. Varsa da kalp'tır." Bkz. İbrahim Artuk - Cevriye Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri* (İstanbul: Sümer Kitabevi, 1993), 37.

²² Necla Akkaya, *Mardin Müzesi'ndeki İslami Dönem Sikkelerinden Örnekler*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 135.

²³ Damalı, *150 Devlet, 1500 Sultan İslam Sikkeleri*, 175, 183.

²⁴ Artuk - Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, 20, 21.

²⁵ Ahmet Çaycı, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008), 215, 225.

²⁶ İsmail Aytaç, "Harput İç Kale Kazılarında Bulunan Artuklu Dönemi Sikkeleri", *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2018), 40.

²⁷ Haçlı globus ilk kez 6. yüzyılda I. Iustinianus ile imparator elinde görülmeye başladıktan sonra imparator alameti olarak sürekli kullanılmaya devam etmiştir bkz. Zeliha D. Gökalp, *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri* (Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009), 28.

²⁸ Zekerıyyâ b. Muhammed Kazvîni, *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* (Beyrut: Müessetü'l-A'lemî li'l-Matbûat, 2000), 30.

bir elinde kesik baş diğesinde kılıç taşıyan ve bağdaş kurarak oturan bir erkek suretinde resmedildiği gibi ayakta duran, çok sayıda koluyla kesik baş ile kılıcın yanı sıra ateş ve akrep taşıyan, zırhlı ve miğferli bir erkek görünümünde de resmedilmektedir. Figürün elinde tuttuğu yakıcı ve yıkıcı unsurlar bu gezegenin Yunan-Roma mitolojisindeki savaş tanrısı Ares'le (Mars) özdeşleştirilmesi açısından önem arz etmektedir. Benzer şekilde bir başka mitolojik kahraman Perseus'tan adını alan Perseus (Berşâveş) takımyıldızı betimlemelerinde de ellerinden birinde keşik baş, diğesinde kılıç bulunan figürlerle karşılaşmaktadır. Yay burcu ve Kantûrus takımyıldızıyla ilişkilendirilen belden aşağısı at, yukarısı insan şeklindeki melez yaratık ise sikkelerde görüldüğü üzere geriye dönük vaziyette gerdiği yayıyla kuyruğundaki ejdere nişan almaktadır. Bu fantastik yaratığın kuyruğunda yer alan ejder de Cevzeher şeklinde adlandırılıp, Ay boğumlarından biri olarak ifade edilmesi yani gezegen yörüngesinin ekliptikle kesiştiği, karşılıklı zıt noktalardan birini temsil etmesi²⁹ açısından yine astrolojik hüviyetiyle ön planda olan bir figürdür. Bahsi geçen figürler Artuklu çağında Astroloji bilimine (İlm-i Nücûm) rağbetin boyutunu göstermesi bakımından da dikkat çekmektedir. Zira benzer astrolojik unsurlara gerek Artuklu dönemine ait çeşitli sanat eserlerinde gerekse Artuklu hakimiyet coğrafyasındaki mimari eserlerde sıklıkla rastlanmaktadır.

Sikkelerde yer alan Artuklu damgası uygulaması da Türk boyları arasında çeşitli kuşların birer damga olarak seçilip kullanılması geleneğini yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Bilindiği üzere Oğuz boylarından her birinin, tanınırlığını sağlamak üzere bir arma olarak bayrağında bulundurduğu bir kuşu vardır.³⁰ Artukluların bağlı bulunduğu Döğler boyunun damgası da köçken kuşudur.³¹ Bu damganın sikkeler üzerinde çeşitli şekillerde işlendiği örneklerle rastlanmaktadır.³²

²⁹ Hayrunnisa Turan, "İslam Sanatında Kantûrus (Kentaur) Tasviri", *Sanat Tarihi Dergisi* 30/1 (2021), 154, 155.

³⁰ Mustafa Sever, "Türk Mitolojisinde Kuşlar", *Millî Folklor* 11/42 (1999), 84.

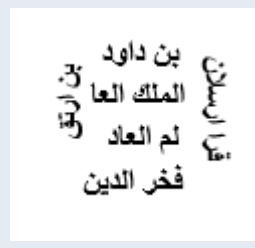
³¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 219.

³² Ali Sevim, "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Belleten* 26/101 (1962), 122.

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

2. Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler Kataloğu³³

Kat. No. 1, AE, 17.10 gr, 31 mm, Hısnkeyfa ve Amid Artukluları H. 495-629 (M. 1102-1232), Fahreddin Kara Arslan H. 539-562 (M. 1144-1166), Darp yeri yok, H. 556 (M. 1161), Müze Env. No. 3-4-1974.

Ön yüz: (Res. 1)	Arka yüz: (Res. 1)
	
İnci dizili daire içerisinde başında tacı bulunan, paludamentum şeklinde omuzdan düğümlü bir kıyafet giymiş hükümdar tasviri bulunmaktadır. Sol elinde asa ya da mızrak, sağ elinde küre tutmuş, beline kadar hükümdar tasvirinin solunda dikey olarak سنة ثنو (Sene senev) yazmakta ve tarih belirtilmektedir. Artuk, "ثنو" kelimesinin ebced hesabıyla 556 yılına karşılık geldiğini belirtmektedir.³⁴ Sikke ön yüzündeki portrenin Geç Bizans Dönemi özelliği yansıtarak VI. Constantine ve Eirene'nin sikkelerine benzediği düşünülmektedir.³⁵ Ayrıca Alexius III Comnenus sikkelerinin etkisinde bulunduğu görüşü de mevcuttur.³⁶ Hükümdarın taşıdığı asa ve küre astrolojik açıdan Jüpiter'in sembolleri olarak da yorumlanmaktadır.³⁷	İnci dizili daire içerisindeki "El-Melik el-Âdil Fahreddin Kara Arslan bin Dâvud bin Artuk" (Artuk oğlu Dâvud oğlu âlim ve âdil melik Fahreddin Kara Arslan) yazısıyla Artuklu hükümdarının lakapları ve şeceresi açıklanmaktadır.

³³ Katalogta yer alan sikkelerdeki tahrip olmuş ya da okunamayan kısımlar için İbrahim ve Cevriye Artuk'un *Artukoğulları Sikkeleri* isimli eserinden istifade edilmiştir.

³⁴ Artuk - Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, 73; Stanley L. Poole, *The International Numismata Orientalia Coins of the Urtuki Turkumans* (Trübner & Co, 1875), 15.

³⁵ Poole, *The International Numismata Orientalia Coins of the Urtuki Turkumans*, 15.

³⁶ William F. Spengler - Wayne G. Sayles, *Turcoman Figural Bronze Coins and Their Iconography* (Clio's Cabinet, 1992), 16.

³⁷ Ramazan Uykur, "Artuklu Türkmenlerinin Sikkelerinde Görülen İktidar ve Güç Sembolü Hükümdar Portreleri", *Erdem* 59 (2011), 180.

Kat. No. 2, AE, 11.70 gr, 29.5 mm, Hısnkeyfa ve Amid Artukluları H. 495-629 (M. 1102-1232), Fahreddin Kara Arslan H. 539-562 (M. 1144-1166), Darp yeri yok, H.560 (M.1165), Müze Env. No. 3-5-1974.

Ön yüz: (Res. 2)	Arka yüz: (Res. 2)
	
İnci dizili daire içerisinde başı defne yapraklarıyla diademli büstün üst ve solunda Kelime-i Tevhid (La ilahe İllallah Muhammed Resulullah) sağında ise Abbasi Halifesi el-Müstencid Billah'ın ismi bulunmaktadır. Figürün başındaki defne yapraklı diadem Antik Dönem sikkelerindeki tanrı ve imparator başlıklarının özelliğini yansıtmaktadır.	Kısmen görülebilen inci dizili daire içinde ortadaki dört satırda Fahreddin Kara Arslan'ın adı, unvanı ve soy kütüğü, sağında ve solunda darp tarihi yazılmıştır. "Melikü'l-Ümerâ Kara Arslan bin Dâvud bin Sökmân bin Artuk, (sene sittîn) ve hamse mi'e" (Artuk oğlu Sökmân oğlu Dâvud oğlu emirlerin meliki Kara Arslan, sene 560) yazılı kısmın sağında yer alan dikey yazı aşınma nedeniyle okunamamakla birlikte benzerleri incelendiğinde bu kısımda "سنة ستين" yazdığı düşünülmektedir.³⁸
محمد رسول الله لا اله الا الله الله	ملك الامرا قرا ارسلان بن داود بن سكمان بن ارتق

³⁸ Butak, XI. XII. ve XIII. Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları, 13.

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

Kat. No. 3, AE, 13 gr, 29 mm, Hısnkeyfa ve Amid Artukluları H. 495-629 (M. 1102-1232), Fahreddin Kara Arslan H. 539-562 (M. 1144-1166), Darp yeri yok, Tarih yok, Müze Env. No. 1-281-1997.

Ön yüz: (Res. 3)

Arka yüz: (Res. 3)

İnci dizili daire içinde Zafer tanrıçası Viktoria tasviri yer almaktadır. Sağa dönük kanatlı figür elinde bir levha tutmaktadır. Aşınma nedeniyle belirgin olmayan kısımlar benzer örneklerle mukayese edildiğinde, Viktoria tasvirinin bir elinde VOT XXX yazılı bir levha, diğer elinde bir dal taşıdığı, ayakları altında SIS, etrafında ise VICTORIA CONSTANTINI AUG yazılarının yer aldığı düşünülmektedir. Buradaki örnekte olduğu gibi sikke üzerine yabancı harflerle kazılmış isim ve ibareler, daha önceden basıldığı anlaşılan bu tarz sikkelerin Artuklu döneminde mevcut haliyle darbedildiğine işaret etmektedir.³⁹ İmparator Constantine dönemi soldiuslarında görülen Viktoria'nın elindeki dairesel kalkanın burada kare formlu bir tablete dönüşmüş olması, melek Cebrail olarak değerlendirilen kanatlı figürün elinde Kur'an'ı taşıdığı şeklinde yorumlanmaktadır.⁴⁰

Sikkenin tahribata uğraması nedeniyle yazıların tamamı okunamamakta olup, kısmen görülen inci dizili daire içinde ortada "El-Melik el-Âlim el-Âdil Fahreddin Kara Arslan bin Dâvud bin Artuk" (Artuk oğlu Dâvud oğlu âlim ve âdil melik Fahreddin Kara Arslan) yazdığı anlaşılmaktadır.

بن داود
الملك العا
لم العادل
فخر الدين
قراالسلان

³⁹ Artuk - Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, 37.

⁴⁰ Spengler - Sayles, *Turcoman Figural Bronze Coins and Their Iconography*, 13, 14.

Kat. No. 4, AE, 14.10 gr, 30 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Necmeddin Alpî, H. 547-572 (M. 1152-1176), Darp yeri yok, Tarih yok, Müze Env. No. 3-6-1974.

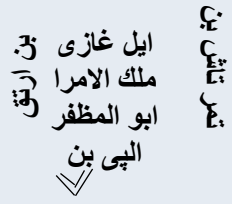
Ön yüz: (Res. 4)	Arka yüz: (Res. 4)
	
İnci dizili daire içindeki profilden verilmiş diademli baş, iri göz hatlarına sahip olup dolgun yanaklıdır. Figürün boyun kısmında نجم الدين damgası bulunmaktadır. VII. Antiochus'un sikkeleri tipinde olduğu anlaşılan figürün boynunda Necmeddin'in adı yazılmıştır.⁴¹ Daha önce Hüsameddin Timurtaş tarafından basılmış sikkenin, oğlu Necmeddin Alpî zamanında "Necmeddin" damgasıyla birlikte yeniden darbedilerek tedavüle çıkarıldığı düşünülmektedir.⁴²	İnci dizili daire içinde ve çevresinde Necmeddin Alpî'nin adı, unvanı ve şeceresi yazılıdır. Sikke darbı bozuk ve kaymış olması nedeniyle yazıların bir bölümü bulunmamaktadır. Benzer örneklerden anlaşıldığı üzere "Melikü'l Ümerâ Ebu'l-Muzaffer Alpî bin (Timurtaş bin) İlğâzî bin Artuk" (Artuk oğlu İlğâzî oğlu emirlerin meliki Zafer Babası Alpî) yazmaktadır. Son satırın bitiminde Artuklu damgası yer almaktadır. ايل غازی ملك الامرا ابو المظفر الپی بن

⁴¹ Artuk - Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, 397.

⁴² Artuk - Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, 41.

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

Kat. No. 5, AE, 10.90 gr, 26 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Necmeddin Alpî H. 547-572 (M. 1152-1176), Darp yeri yok, Tarih yok, Müze Env. No. 1-280-1997.

Ön yüz: (Res. 5)	Arka yüz: (Res. 5)
	
Kısmen görülebilen inci dizisinin kuşattığı dairesel alanda sağa dönük profilden diademli baş, iri gözlü ve dolgun yanaklı biçimde nakşedilmiştir. Figürün boyun kısmında نجم الدين (Necmeddin) yazmaktadır. Bir önceki örnekte olduğu gibi VII. Antiochus'un sikkeleri tipinde darbedildiği anlaşılmaktadır.	Darpta kayma görülmekle birlikte inci dizili daire içindeki yatay ve dikey satırlar halinde ortada "Melikü'l-(Ümerâ) Ebu'l-(Muzaffer) Alpî bin", çevresinde "Timurtaş bin İlgâzî bin Artuk" (Artuk oğlu İlgâzî oğlu Timurtaş oğlu emirlerin meliki Zafer Babası Alpî) yazmaktadır.

Kat. No. 6, AE, 14 gr, 31.8 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Necmeddin Alpî H. 547-572 (M. 1152-1176), Darp yeri yok, Tarih yok, Müze Env. No. 6-6-1992.

Ön yüz: (Res. 6)	Arka yüz: (Res. 6)
	
İnci dizili daire içinde ortada profilden verilmiş, enseler birbirine bakacak şekilde yan yana iki baş tasviri yer almaktadır. Sikke ön yüzündeki figürler duruş itibarıyla Roma sikkelerindeki çift başlı tanrı Janus betimlemesini anımsatmaktadır. Sikkenin	İç içe iki inci dizili daire bulunmaktadır. Ortadaki daire içinde saçları bukleler halinde ve yüzü cepheden verilmiş bir portre yer almaktadır. Portrenin çevresinde kısmen silinmiş "Necmeddin (Alpî bin İlgâzî bin Artuk Melik-i Diyarbekir)" (Artuk oğlu

tahribata uğraması nedeniyle yüz hatları belirgin değildir. Çevre yazısında Kelime-i Tevhid ve Abbasi Halifesi el-Müstencid Billah'ın ismiyle unvanını içeren ifadeler bulunmaktadır. Aşınma nedeniyle silinen yazılar örnekleriyle kıyaslandığında “Lâ ilâhe illallah Muhammed Resulullah”, “(el-Müstencid Billâh Emîrû'l-Mü'minîn)” yazdığı anlaşılmaktadır. لا اله الا الله محمد رسول الله	İlgâzî oğlu Diyarbakır meliki Necmeddin Alpî yazmaktadır. نجم الدين ملك يار بكي البي بن ايل غازی
---	--

Roma Dönemi'ne ait sikkelerde müşterek imparatorların beraber resmedildiği örnekler bulunmaktaysa da buradaki ikili hükümdar tasvirinin Bizans sikkelerine benzediği düşünülmektedir.⁴³ Özellikle ikili imparator tasvirini içeren Justin II ve Tiberius II dönemi solidusuna benzetilmektedir.⁴⁴ Necmeddin Alpî sikkelerinde görülen çift baş tasarımının İkizler burcunu sembolize ettiği de düşünülmektedir.⁴⁵ Sikke arka yüzündeki kadın başı olarak yorumlanan portrenin mitolojik bir karakter olan yılan saçlı kadın Gorgo Medusa'nın etkisinde olduğu düşünülmektedir.⁴⁶

Kat. No. 7, AE, 14.90 gr, 33 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Kutbeddin İlgâzî 2 H. 572-580 (M. 1176-1184), Darp yeri yok, H. 577 (M. 1182), Müze Env. No. 3-1-2001.

Ön yüz: (Res. 7)	Arka yüz: (Res. 7)
	
Ortada hafif sağa dönük biri daha büyük, diğeri geri planda ve küçük, paludamentum giyimli ve taçlı iki imparator büstü yer almaktadır. Başları üzerinde سبع وسبعين خمسمائة “Seb’a ve seb’în hamse mie” tarihi okunmaktadır. Bizans sikkeleri etkisindeki figürler, İmparator I. Heraclius	Müminlerin Emiri olarak ifade edilen Abbasi Halifesinin adıyla birlikte Artuklu hükümdarının adının yanı sıra beddua içeren yazı (Bu dirhemi değiştiren lanetlensin) yer almaktadır. Bu ifadeden kasıt, Artuklu dönemi resimli bakır sikkelerinin dirhem (gümüş sikke)

⁴³ Ceren Ünal - Betül Teoman, “Kuva-yi Milliye Müzesi’nde Yer Alan Artuklu Beyliği’ne Ait Figür Tasvirli Sikkeler”, *Seleucia, (Olba Kasısı Serisi VI, 2016, 165.*

⁴⁴ Spengler - Sayles, *Turcoman Figural Bronze Coins and Their Iconography*, 88.

⁴⁵ Gündegül Parlar, “Ortaçağ Figürlü Sikkelerinin Taşıdığı Anlamlara Bir Bakış”, *TÜBA-KED 13 (2015), 15.*

⁴⁶ Spengler - Sayles, *Turcoman Figural Bronze Coins and Their Iconography*, 88.

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

ve oğlu Heraclius Constantinus sikkeleri tipindedir.⁴⁷ Bu gruptaki sikkelerde yer alan figürlerin astrolojik açıdan Merkür gezegeninin Güneş'in önünden geçmesini simgelediği düşünülmektedir.⁴⁸

kıymetinde tutulması sebebiyle sikkenin ayarıyla oynayanlara lanet edildiğini ve bu sikkelerin itibari değerlerinin asla değiştirilemeyeceğini halka bildirmektir.⁴⁹ “En-Nâsır Lidînillah Emîrû'l-Mü'minîn Hâze'd-Dirhem Mel'ûn men yuğayyiruhu, Kutbeddin bin Necmeddin bin Hüsameddin” (Müminlerin emiri Nâsır Lidînillah. Bu dirhemi değiştiren lanetlensin. Hüsameddin oğlu Necmeddin oğlu Kutbeddin) yazmaktadır.

قطب الدين بن
الناسر لدين
امير المؤمنين
هذا الدرهم
ملعون من
يغيره

Kat. No. 8, AE, 13 gr, 33 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Kutbeddin İlğâzî 2 H. 572-580 (M. 1176-1184), Darp yeri yok, H. 577 (M. 1182), Müze Env. No. 3-2-2001.

Ön yüz: (Res. 8)

Arka yüz: (Res. 8)

Ortada hafif sağa dönük, öndeki daha büyük, arkadaki küçük, paludamentum giysili ve taçlı iki imparator büstü yer almaktadır. Başlarının üzerinde **سبع وخمسمائة** “Seb’a ve seb’in hamse mie” tarihi yer almaktadır. Kompozisyon itibariyle Bizans sikkeleri etkisindeki figürler, İmparator I. Heraclius ve oğlu Heraclius Constantinus sikkeleri tipindedir.⁵⁰

Aşınma nedeniyle yazılar silik olmakla birlikte arka yüz üzerindeki ifadeler bir önceki örnekte olduğu gibidir. “En-Nâsır Lidînillah Emîrû'l-Mü'minîn Hâze'd-Dirhem Mel'ûn men yuğayyiruhu, Kutbeddin bin Necmeddin bin Hüsameddin” (Müminlerin emiri Nâsır Lidinillah. Bu dirhemi değiştiren lanetlensin.

⁴⁷ Artuk - Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, 398.

⁴⁸ Ersel Topraktepe, *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çok Kültürlülük* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 46.

⁴⁹ Artuk - Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, 37.

⁵⁰ Artuk - Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, 398.

	Hüsameddin oğlu Necmeddin oğlu Kutbeddin) yazısı yer almaktadır. قطب الدين بن الناصر الدين امير المؤمنين هذا الدرهم ملعون من يغيره
--	--

Kat. No. 9, AE, 13 gr, 30 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Hüsameddin Yoluk Arslan H. 580-597 (M. 1184-1200), Darp yeri yok, Tarih yok, Müze Env. No. 3-1-1973.

Ön yüz: (Res. 9)	Arka yüz: (Res. 9)
 İnci dizili daire içinde cepheden verilmiş taçlı küçük bir portre ile yanında profilden işlenmiş diademli daha büyük bir hükümdar portresi görülmektedir. Portrelerin üzerindeki yazı net okunmamakla birlikte "Hüsameddin Melik-i Diyarbekir" yazmaktadır. حسام الدين ملك ديار بكر	 Müşterek darbedilmiş sikkelerden biri olan bu sikkedeki inci dizili daire içerisinde Eyyûbi hükümdarının unvanları, adı ve şeceresi yer almaktadır. "El-Melikü'n-Nâsır Salahaddîn Muhyiddevle Emîrü'l-Mü'minîn Yûsuf bin Eyyûb" (Müminlerin Emiri'nin devletini ihya eden yardımcı melik Salahaddin Yusuf bin Eyyûb) yazmaktadır. Hüsameddin Yoluk Arslan zamanına kadar Mardin Artukluları hiçbir hükümete bağlı olmadıkları halde, Salahaddin Eyyûbi'nin 584 (1188) Seferi sonunda Hüsameddin bu sultanın himayesine sığınmış ve bu tarihten sonra Artuklular hangi hükümetin himayesine girmişlerse, o hükümetin hükümdarlarının adına sikke bastırmışlardır.⁵¹ الملك الناصر صلاح الدين محي دولة أمير المؤمنين

⁵¹ Artuk - Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, 27.

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

Benzer bir kompozisyon Roma imparatorları Caracalla ve Geta'nın sikkeleriyle Bizans İmparatorları II. Constans ve IV. Constantine'in sikkelerinde de yer almaktadır.⁵²

Kat. No. 10, AE, 12.20 gr, 31 mm, Mardin Artukluları H.502-811 (M. 1108-1408), Hüsameddin Yoluk Arslan H. 580-597 (M. 1184-1200), Darp yeri yok, Tarih yok, Müze Env. No. 2013/20.

Ön yüz: (Res. 10)

Arka yüz: (Res. 10)

İnci dizili daire içinde cepheden, taçlı küçük bir portre ile yanında profilden, daha büyük, diademli bir hükümdar portresi görülmektedir. Portrelerin üzerinde net olarak okunmamakla birlikte "Hüsameddin Melik-i Diyarbekir" yazmaktadır.

حسام الدين ملك ديار بكر

Bir önceki örnekte olduğu gibi bu müşterek sikkenin arka yüzünde de "El-Melikü'n-Nâsir Salahaddîn Muhyiddevle Emîrü'l-Mü'minîn Yûsuf bin Eyyûb" (Müminlerin Emiri'nin devletini ihya eden yardımcı melik Salahaddin Yusuf bin Eyyûb) şeklinde Eyyûbi hükümdarının unvanları, adı ve şeceresi yazmaktadır.

الملك الناصر
صلاح الدين
محي دولة
أمير المؤمنين

Kat. No. 11, AE, 17 gr, 31 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Hüsameddin Yoluk Arslan H. 580-597 (M. 1184-1200), Darp yeri yok, H. 596 (M. 1199), Müze Env. No. 6-1-1987.

Ön yüz: (Res. 11)

Arka yüz: (Res. 11)

⁵² Şevket Beyiş, "Van Müzesi'nde bulunan Orta Çağ figürlü Türk İslam sikkelerinin başka kültürler ile etkileşimi", *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13 (2024), 110.

Orta Asya Türk tipi olarak adlandırılan bağdaş kurarak oturmuş hükümdar veya bir kahraman tasvir edilmiştir. Figür sağ elinde bir kılıç, sol elinde ise profilden tasvir edilen kesik bir baş tutmaktadır. Figürün solunda “Nureddin Atabek” yazmaktadır. نورالدين اتابك Hellenistik dönemde kesik baş motifi mitolojik kahraman Perseus ile ilişkilendirilmektedir. Perseus’un elinde yılan saçlı kadın Medusa’nın kesik başı yer almaktadır. Ayrıca tasvirlerde Merih (Mars) Gezegeni de savaş tanrısı Mars’la ilişkisi sebebiyle bir elinde kılıç, diğerinde kesik başla temsil edilmektedir.	Müşterek bastırıldığı anlaşılan bu sikkede Abbasi halifesinin yanı sıra Eyyûbi meliklerinin ve Artuklu melikinin adı ve unvanları ile sikkenin basım tarihi yer almaktadır. En içte: En-Nâsır Lidînillah Emîrû'l-Mü'minîn (Müminlerin Emiri). Ortada: (Eyyûbi melikleri) El-Melik el-Efdal 'Alî ve'z-Zâhir Gâzî bin el-Melik. En dışta: Hüsameddin Yoluk Arslan Melik-i Diyarbekir bin İlgâzî bin Artuk (Artuk oğlu İlgâzî oğlu Diyarbakır meliki Hüsameddin Yoluk Arslan) duribe sene sitte ve tis'ine hamse mie (596 yılında bastırıldı) yazmaktadır. En içte: الناصر لدين الله امير المؤمنين Ortada: الملك الافضل على والملك الظاهر غازي بن الملك En dışta: حسام الدين يولق ارسلان بن ايل غازي بن ارتق ضرب سنة ست وتسعين خمسمائة
---	---

Kat. No. 12, AE, 8.60 gr, 27.5 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Nâsireddin Artuk Arslan H. 597-637 (M. 1200-1239), Mardin, H. 599 (M. 1203), Müze Env. No. 2013-23.

Ön yüz: (Res. 12) 	Arka yüz: (Res. 12)
Daire içerisinde belden yukarısı insan, aşağısı at şeklindeki kentaur figürü, geriye dönük vaziyette yayını gererek kuyruğundaki ejdere nişan alırken tasvir edilmektedir. Figürün sağında sikkenin basım yeri olarak “bi Mardin” (Mardin’de) بماردين yazmaktayken, figürün üstünde ise	Müşterek sikkede “En-Nâsır Lidînillah Emîrû'l-Mü'minîn el-Melik el-Âdil Ebû Bekr bin Eyyûb Melik-i Diyârbekir Nâsireddin Artuk Arslan” (Müminlerin emiri Nâsır Lidinillah, Eyyûb oğlu âdil melik Ebû Bekr, Diyarbakır meliki Nâsireddin Artuk Arslan) ifadeleriyle aynı yüzde Abbasi

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

tam olarak okunamamakla beraber “Sene tis’a ve tis’in” سنة تسع وتسعين şeklinde basım tarihi (99) yer almaktadır.	halifesi, Eyyûbi ve Artuklu hükümdarlarının isim ve lakapları yazılıdır. الناصر لدين الله امير المؤمنين الملك العادل ابوبكر بن ايوب ملك ديار بكر ناصر الدين ارتق ارسلان
Mitolojinin fantastik figürleri arasındaki kentaurun, Artuklu sikkesinde ejder ile tek bir vücutta savaşıyor durumda işlenişinin iyi ile kötü mücadelesinin temsili olduğu hatta insan doğasında yer alan iyilik ve kötülüğün savaşını ifade edebileceği düşünülmektedir.⁵³ Astrolojik bir figürün işlendiği bir önceki sikke örneğiyle yakın tarihlerde darbedilen bu sikkede de kentaur figürüyle, Yay burcunun ve kuyruğundaki ejderle Ay gezegeninin boğumlarından birini temsil eden Cevzeher’in tasvirine yer verilmiştir.	

Kat. No. 13, AE, 12.65 gr, 25 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Nâsireddin Artuk Arslan H. 597-637 (M. 1200-1239), Darp yeri yok, H. 628 (M. 1231), Müze Env. No. 3-1-1977.

Ön yüz: (Res. 13)	Arka yüz: (Res. 13)
	
Taht üzerinde “Türk oturuşu” şeklinde ifade edilen, bağdaş kurarak oturmuş bir hükümdar tasviri yer almaktadır. Figürün sağ eli baldırı üzerindeyken, sol eliyle bir küreyi göğüs hizasında tutmaktadır. Başının sağında ve solunda sekiz kollu birer yıldız bulunmaktadır. Figürün sağ ve solundaki yazı tahribat nedeniyle tam olarak okunamamaktadır. Benzer örnekler incelendiğinde, “Nâsireddin Artuk Arslan” şeklinde Artuklu hükümdarının ismiyle lakabının yazılı olduğu anlaşılmaktadır. Sağda: ناصر الدين Solda: ارتق ارسلان Benzer şekilde tahtta oturan Hz. İsa tasvirinin Bizans Dönemi'ndeki örneklerini Konstantin IX Monomachos (1042-55) sikkesi ile anonim sikkelerde bulmak mümkündür.⁵⁴ Buradaki yönetici figürün Jüpiter gezegeni ve dolayısıyla tanrıların	Müşterek sikkede Abbasi halifesi el-Müstansır ile Eyyûbi hükümdarı el-Kâmil Muhammed'in isim ve unvanları yazmaktadır. Bu kısmın sağ ve solunda sikkenin darp tarihi bulunmakta olup, sol taraftaki yazı aşınma nedeniyle görülememektedir. “El-Îmâm El-Müstansır (Billah) Emîrû'l-Mü'minîn el-Melik el-Kâmil (Muhammed). Duribe sene semâne ve (ışrîne ve sittemi'e) (628'de basıldı)”. Ortada: الامام المستنصر بالله امير المؤمنين الملك الكامل محمد Sağda: ضرب سنة ثمان Solda: وعشرين و ستمائة

⁵³ Ünal - Teoman, “Kuva-yi Milliye Müzesi'nde Yer Alan Artuklu Beyliği'ne Ait Figür Tasvirli Sikkeler”, 167.

⁵⁴ Ahmet Çaycı, "Artuklu Sikkelerinde Hükümdar Tasvirleri", *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan, 2002), 188.

babası ve herşeyin yöneticisi konumunda olan Jüpiter'i temsil ettiğine dair de yorum yapılmaktadır.⁵⁵

Kat. No. 14, AE, 12.65 gr, 27.5 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Nâsireddin Artuk Arslan H. 597-637 (M. 1200-1239), Darp yeri yok, H. 628 (M. 1231), Müze Env. No. 3-2-1977.

Ön yüz: (Res. 14)

Arka yüz: (Res. 14)

Bir önceki örnekte olduğu gibi taht üzerinde bağdaş kurarak oturan hükümdar tasvir edilmiştir. Figürün sağ eli baldırı üzerindeyken, sol eliyle bir küreyi göğüs hizasında tutmaktadır. Başının sağında ve solunda sekiz kollu birer yıldız yer almaktadır. Figürün sağ ve solundaki yazılar tahribat nedeniyle okunamamaktadır. Benzer örnekler incelendiğinde (Nâsireddin Artuk Arslan) Artuk Arslan'ın isim ve lakabının yazılı olduğu anlaşılmaktadır.

Halife el- Müstansır'ın adı ve unvanının yanı sıra Eyyûbi Sultanı el-Kâmil Muhammed'in isim ve lakabı yer almaktadır. Ortadaki yazının çevresinde sikkenin darp tarihini belirten ibareler bulunmaktadır. Sikkenin tahribata uğraması nedeniyle yazılarda silinmeler mevcuttur. "El-İmâm el-Müstansır Billah Emîr'ül-Mü'minîn el-Melik el-Kâmil (Muhammed). Duribe sene semâne (ve işrîne ve sittemi'e) (628' de basıldı)".

⁵⁵ Spengler - Sayles, *Turcoman Figural Bronze Coins and Their Iconography*, 148, 149. Aynı eserde çelişkili bir biçimde, bu çalışmanın 1 no'lu kataloğundaki sikkede yer alan hükümdar tasvirinin elindeki küre ve asanın da Artuklu Dönemi astrolojik ikonografisinde Jüpiter gezegeninin ve dolayısıyla Olimposlu tanrıların babası Jüpiter'in sembolleri olduğu belirtilirken (s. 16, 110), bir yandan da Helenistik bir tanrının Türkmen sikkeleri üzerinde kullanımının sorgulanması gereken bir durum olduğuna işaret ediliyor (s. 130). Ancak Türk-İslam geleneği açısından değerlendirildiğinde bu örnekteki figürün, hükümdarların Allah'ın yeryüzündeki gölgesini temsil etmesi anlayışıyla paralel olarak yönetici pozisyonunu ve elinde taşıdığı kürenin de cihan hakimiyetini sembolize ettiği düşünülmektedir. Zira İslam astroloji geleneğinde de Jüpiter (Müşterî) gezegeninin sembolü bir küre değil bilgelik vasfı dolayısıyla kitap ve dairesel formdaki bir usturlaptır. Gezegenlerin şahı konumundaki Güneş'in (Şems) kadısı olarak değerlendirilen Müşterî gezegeni tasvirlerinde büyük ölçüde kitap ya da usturlap taşıyan erkek figürleriyle karşılaşılmaktadır. Bu figürün usturlapla resmedildiği örneklerde bu aleti göğüs hizasında ya da yan tarafında değil yıldızları gözlemlemek üzere yukarıya doğru kaldırarak tuttuğu görülmektedir. İlgili örnekler için bkz. Hayrunnisa Turan, *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât'taki Ulviyyât Tasvirleri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2025), 30, 34, 35; Zeynep Er, *Amasya Yazma Eser Kütüphanesi 1883 Numaralı Mecma'u'l Felekiyyât Yazmasının Minyatürleri* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 183, 184.

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

Sağda: ناصر الدين Solda: ارتق ارسلان	Ortada: الامام المستنصر بالله امير المؤمنين الملك الكامل محمد Sağda: ضرب سنة ثمان Solda: وعشرين وستمائة
---	--

Kat. No. 15, AE, 12.65 gr, 27.5 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Nâsireddin Artuk Arslan H. 597-637 (M. 1200-1239), Darp yeri yok, H. 628 (M. 1231), Müze Env. No. 3-3-1977.

Ön yüz: (Res. 15)	Arka yüz: (Res. 15)
	
Taht üzerinde bağdaş kurarak oturan hükümdar tasvir edilmiştir. Figürün sağ eli baldırı üzerindeyken, sol eliyle bir küreyi göğüs hizasında tutmaktadır. Başının sağında ve solunda sekiz kollu birer yıldız bulunmaktadır. Figürün sağ ve solundaki yazılarda, benzer örnekler incelendiğinde (Nâsireddin Artuk Arslan) ifadesiyle Artuk Arslan'ın isim ve lakabının yazıldığı anlaşılmaktadır. En altta Artuklu damgası yer almaktadır.⁵⁶ Sağda: ناصر الدين Solda: ارتق ارسلان	Halife el-Müstansır Billah ile Eyyûbi Sultanı el-Kâmil Muhammed'in isim ve unvanları yazmaktadır. Bu yazının sağ ve solunda sikkenin darp tarihi bulunmakta olup, soldaki aşınma nedeniyle tam olarak görülememektedir. Benzer örnekleri incelendiğinde “ve işrîne ve sittemi'e” yazdığı görülmüştür. “El-İmâm el-Müstansır Billah Emîr'ül-Mü'minîn el-Melik'ül-Kâmil Muhammed. Duribe sene semâne (ve işrîne ve sittemi'e)”. Ortada: الامام المستنصر بالله امير المؤمنين الملك الكامل محمد Sağda: ضرب سنة ثمان Solda: وعشرين وستمائة

⁵⁶ Artuk - Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, 110.

Kat. No. 16, AE, 7.90 gr, 28 mm, Mardin Artukluları H. 502-811 (M. 1108-1408), Nâsireddin Artuk Arslan H. 597-637 (M.1200-1239), Mardin, H. 634 (M. 1237), Müze Env. No. 2008/63.

Ön yüz: (Res. 16)	Arka yüz: (Res. 16)
	
Bağdaş kurarak oturmuş, sol eliyle göğüs hizasında bir küre tutup sağ elini baldırına dayamış vaziyetteki bir hükümdar tasviri yer almaktadır. Nâsireddin Artuk Arslan'ın Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev ile müşterek sikkesidir. Çevre yazısında "es-Sultanü'l-Muazzam Gıyas ed-Dünya ve'd-Dîn Keyhüsrev Kasım-i Emirü'l-Mü'minîn" (Müminlerin emirinin ortağı) yazmaktadır.⁵⁷ السلطان المعظم غياث الدنيا و الدين كخيخسرو قسيم امير المؤمنين	Darp kaymış olmakla birlikte daire içerisinde "Duribe bi Mardin el-İmâm el-Müstansır Billah Emirü'l-Mü'minîn el-Melikü'l-Mansur Artuk sene erbaa ve selâsîn ve sitte mie" (Mardin'de basıldı. Müminlerin emiri İmâm Müstansır Billah. Galip melik Artuk. Sene 634) yazdığı düşünülmektedir. ضرب بماردين الامام المستنصر بالله امير المؤمنين الملك المنصور ارتق سنة اربع و ثلاثين و ستماية

Değerlendirme ve Karşılaştırma

Bu çalışmada Samsun Müzesi'nde bulunan, satın alma ve müsadere yoluyla müzeye kazandırılmış Artuklu Dönemi'ne ait 16 figürlü bakır sikke incelenmiştir. Katalogtaki 1161-1237 tarih aralığına sahip sikkelerden 3'ü Hısnkeyfa ve Amid Artukluları'ndan Fahreddin Kara Arslan dönemine aitken, geriye kalan 13 sikke Mardin Artuklularından Necmeddin Alpî, Kutbeddin İlgâzî 2, Hüsameddin Yoluk Arslan ve Nâsireddin Artuk Arslan dönemlerine aittir. Mardin kolu sikkelerinin sayıca fazlalığı, bu kolun Hısnkeyfa ve Harput kollarına kıyasla daha uzun ömürlü oluşuyla da ilişkilendirilebilir. Artukluların diğer kollarına göre kısa ömürlü kolu olması sebebiyle daha az sayıda sikke bastırıldığı bilinen Harput koluna ait sikke örneği ise müze koleksiyonunda bulunmadığından katalogta yer almamaktadır.

Çeşitli müze ve koleksiyonlardaki⁵⁸ Artuklu sikkelerinin de bu çalışma kapsamındaki örneklerde olduğu gibi büyük ölçüde bakır madeninden darbedildiği ve gümüş sikkelerinin son derece sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Artukluların, Ergani'deki bakır yataklarına hâkim konumda olmalarının yanı sıra Selçuklu ve Eyyûbi gibi çok sayıda gümüş ve altın sikke bastıran çağdaş devletler kadar siyasi ve iktisadi güce sahip olmadıklarını göstermektedir. Mevcut örneklerden anlaşıldığı üzere Artukluların, bu devletlerin

⁵⁷ Artuk - Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, 111.

⁵⁸ Türkiye'nin İstanbul, Mardin, Van gibi farklı şehirlerindeki müze koleksiyonlarında yer alan Artuklu sikkelerine ilişkin ayrıntılı bilgiye çalışma kaynakçasındaki eserlerden ulaşılabilir.

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

himayesinde sikke bastırması olmaları da bu hususu vurgulamaktadır. Söz konusu müşterek sikkelere çalışma katalogunda yer alan 8 örnekte rastlanması da sayıca dikkat çekmektedir (Kat. 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16). Bu müşterek sikkelerden 7'si Salahaddin Eyyûbî'nin (1171-1193) hükümdarlık sürecinden başlamak üzere farklı dönemlerde hüküm sürmüş Eyyûbi sultanlarının adını taşımaktayken, biri de Anadolu Selçuklu Sultanı 2. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-1246) adını içermektedir. Eyyûbilerle ortak kestirilmiş sikkelerden birinin ön yüzünde ayrıca bir başka müşterek yönetici olarak atabey Nureddin'in ismine de rastlanmaktadır (Katalog 11). Sikkede zikredilen bu isim Musul (Zengî) Atabeği Nureddin Arslan Şah olup kendisinin bu dönemde Mardin'i kuşattığı bilinmektedir.⁵⁹

Çalışma kapsamında incelenen ve her iki yüzü dairesel hatlarla ya da inci dizileriyle sınırlandırılmış sikkelerin, biri dışında tamamının ön yüzünde figürler eşliğinde yazılar da yer alırken, arka yüzde yalnızca yatay ve dikey satırlar halinde yazılara yer verilmiştir. Sadece bir sikke örneğinde ise gerek ön yüzde gerekse arka yüzde yazı ile birlikte figürlü kompozisyonun nakşedildiği görülmektedir (Kat. 6). Katalogtaki sikkeler yazı unsuru açısından değerlendirildiğinde, İslam sikkelerinin genelinden farklı olarak bu sikkelerin figüratif unsurlar içermesi sebebiyle nisbeten az sayıda yazılı ifadeye rastlanmaktadır. Zira Artukluların bağlı bulunduğu Büyük Selçuklu Devleti de dahil olmak üzere çeşitli İslam devletlerine ait sikkelerin her iki yüzünde yalnızca yazıya yer verilmekte olup, dini-siyasi yönetici isim ve unvanlarıyla darp yeri ve tarihi dışında büyük ölçüde tevhit inancını vurgulayan Kur'an'dan ayetler zikredilmektedir. Ancak hakimiyet coğrafyası göz önünde bulundurulduğunda, Bizans İmparatorluğu ve Haçlı kontluklarıyla etkileşim ve ticari faaliyetler neticesinde Artuklu sikkelerinde yazıdan çok tasvirlerin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar eş zamanlı olarak Anadolu'nun farklı coğrafyalarında hüküm sürmüş Selçukluların, Danişmendlilerin, Saltukluların ve Mengüceklilerin sikkelerinde de tasvirlerle karşılaşılıyorsa da Artuklu sikkeleri tasvir içeriğinin yoğunluğuyla dikkat çekmektedir. Aynı zamanda siyasi propaganda aracı olarak da kullanıldığı anlaşılan bu tasvirlerin özellikle Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecine tekabül eden 11.-14. yüzyıllar arasında yaygınlık kazandığı görülmektedir. Artukluların ardından sikkelerinde yoğun olarak tasvirle karşılaşılacak Zengi atabeyliği (1127-1233) döneminde de sikkeler üzerine bilhassa hükümdar portre ve büstleri başta olmak üzere çeşitli fantastik yaratıkların nakşedildiği örnekler bulunmaktadır.⁶⁰

Sikkelerdeki yazılar içerik açısından değerlendirildiğinde, katalogtaki örneklerin tamamında Artuklu hükümdarlarının unvan ve lakaplarıyla birlikte adlarına rastlanmaktadır. Hükümdar isimlerinin çoğu örnekte babaları ve dedelerinin isimleri eşliğinde verildiği görülmekteyken, müşterek sikkelerde hükümdarın soy isimleri belirtilmeksizin sadece kendi adına ve unvanına yer verilmiştir (Kat. 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16). İslam sikkelerinde geleneksel olarak sıklıkla rastlanan dini lider konumundaki halife isimleri, katalogtaki sikkelerden 10 tanesinde yer almaktadır. Bu örneklerde "Müminlerin Emiri" olarak Abbasi halifelerinden el-Müstencid Billah (1160-1170), en-Nâsır Lidînillah (1180-1225) ve el-Müstansır Billah'ın (1226-1242) isimleri zikredilmektedir (Kat. 2, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16). İslam sikkelerinin en belirgin ifadelerinden "Kelime-i Tevhid" katalogtaki sikkelerden yalnızca ikisinde bulunmaktadır (Kat. 2, 6). Kutbeddin İlgâzî 2 dönemine ait iki sikkede ise "Gümüş kıymetinde basılmış bu bakır sikkeyi değiştiren lanetlensin" anlamındaki beddua ifadesine yer verildiği görülmektedir (Kat. 7, 8). Sikkelerdeki diğer yazı unsurları, müşterek basılmış örneklerde Eyyûbi sultanlarından Salahaddin Yusuf (1171-1193) (Kat. 9, 10), el-Melikü'l-Efdal (1186-1196) ile el-Melikü'z-Zâhir (1186-1216) (Kat. 11), el-Melikü'l-Âdil (1200-1218) (Kat. 12) ve el-Melikü'l-Kâmil'in (1218-1238) (Kat. 13, 14, 15) isim ve unvanlarının dışında Anadolu Selçuklu sultanı 2. Gıyaseddin Keyhüsrev'in isim ve unvanını içermektedir (1237-1246) (Kat. 16). Hüsameddin Yoluk Arslan zamanında Eyyûbi sultanlarıyla ortak kesilmiş sikkelerden birinde ayrıca "Nureddin Atabek" şeklinde Musul atabeği Nureddin Arslan Şah'ın (1193-1211) adıyla da karşılaşılacaktır (Kat. 11). Abbasi halifesi

⁵⁹ Artuk - Artuk, *Artukoğulları Sikkeleri*, 28.

⁶⁰ Söz konusu örnekler için bkz. Artuk - Artuk, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*, 407-411.

dışında dört farklı hükümdar ismine rastlanması açısından bu sikke sıra dışı bir örnek sunmaktadır. Böylelikle Artukluların, Eyyûbi ve Selçuklu devletleri dışında himayesine girdiği bir diğer yönetimin de Musul Atabeyliği olduğu anlaşılmaktadır.

Katalogtaki 10 örnekte sikkenin darp tarihi de yazıyla belirtilmiş olup (Kat. 1, 2, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16) yalnızca iki örnekte darp yeri bilgisi yer almaktadır (Kat. 12, 16). Darp yeri ve tarihi bilgileri bazı örneklerde ön yüzdeyken, bazılarında arka yüzdedir. Sikkelerdeki yazıların tamamı Arap alfabesiyle ve kûfî hatıyla yazılmışken, yalnızca bir örnekte sikkenin ön yüzündeki yazılar aşınmış olmakla beraber benzerleriyle mukayese edildiğinde Latin harflerini içerdiği düşünülmektedir (Kat. 3). Bu örnek daha evvel basılmış bir sikkenin Artuklu döneminde mevcut haliyle tedavüle sokulmasının misalini teşkil etmesi açısından dikkat çekmektedir. Yalnızca bir örnekte ise kûfîden ziyade nesih hattı çağrıştıran yazı çeşidiyle karşılaşmıştır (Kat. 2). Örneklerden ikisinde kontramark uygulamasına rastlanmış olup “Necmeddin” damgasını içeren bu örneklerin daha evvel babası Hüsameddin Timurtaş tarafından bastırılmışken Necmeddin Alpî zamanında yeniden tedavüle çıkarıldığı anlaşılmaktadır (Kat. 4, 5). Sikkelerde rastlanan bir başka damga uygulaması da her zaman belirgin olmamakla birlikte Artukluların mensup olduğu Döğər boyunun damgası olan köçken kuşu armasıdır (Kat. 4, 5). İç içe geçmiş iki V harfi biçimindeki bu arma ile bahsi geçen kuşun kanatları açık şekilde remzedildiği düşünülmektedir.

Sikkelerde yer alan tasvirler incelendiğinde, yalnızca baş bölgesiyle işlenen hükümdar figürlerinin (Kat. 1, 4, 5, 6) yanı sıra büst biçimindeki figürlere de (Kat. 1, 7, 8, 9, 10) ağırlık verildiği, bağdaş kurarak oturan ve elinde kesik baş (Kat. 11) ya da küre tutan (Kat. 13, 14, 15, 16) hükümdar tasvirlerinin önem kazandığı görülmektedir. Küreyle birlikte asa taşıyan bir hükümdar figürü ise ayakta resmedilmiştir (Kat. 1). Her iki unsurun birer hükümdarlık alameti olmasının dışında, mızrağa benzer şekilde işlenmiş asanın hükümdarın savaşçı yönünü vurguladığı da düşünülmektedir. Küre motifi ise gerek Artuklularla eş zamanlı olarak Bizans geleneğinde gerekse Türk kültüründe cihan hakimiyetini temsil eden önemli bir semboldür. Bizans sikkelerinde bu sembol küresel hakimiyetin Hristiyan inancı üzerine kurulacağını vurgularcasına “haçlı globus” formundayken, Artuklu sikkelerindeki salt dairesel örnekler Türk sanatının farklı alanlarında da olduğu gibi “Kızıl elma”⁶¹ ülküsünü ve bu ideale yürekten bağlılığı yansıtır şekilde göğüs hizasındadır.

Sikkelerde yer alan figürler ikonografik açıdan değerlendirildiğinde Grek, Hellenistik, Roma ve Bizans etkileri belirgin olarak görülmekle birlikte, bağdaş kurarak oturan Orta Asya Türk tipi hükümdar tasvirlerine⁶² de rastlanılmaktadır. Tasvirler arasında kabarık saçlı, başı diademli Hellenistik dönem figürlerinin yanı sıra Roma ve Bizans sikkelerinde görülen paludamentum giyimli ve taçlı, ikili imparator figürlerinin sıklıkla tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bilhassa profilden nakşedilmiş diademli hükümdar başı tasvirlerindeki (Kat. 4, 5) Seleukos kralı VII. Antiochus (M.Ö. 138-129) sikkelerinin; yan yana verilmiş ikili hükümdar figürlerindeki Bizans İmparatoru I. Heraclius (610-641) ve oğlu Heraclius Constantinus sikkelerinin etkisi çok belirgindir. Profilden ya da cepheden verilmiş figürlerdeki iri göz hatları, tahtta oturan ya da yan yana resmedilmiş öndeki daha yaşlı arkadaki daha genç hükümdar figürleri Bizans etkilerini yansıtmaktayken, bilhassa bağdaş kurarak oturan hükümdar tasvirlerinde iki yandan sarkan uzun saçlar, çekik gözler, dolgun yanaklar ve börk tipi başlıklar Orta Asya geleneğini devam ettirmektedir.

Tasvirler arasında ayrıca doğrudan hükümdar figürü dışında, Roma ve Bizans dönemi sikkelerinde zafer tanrıçası olarak boydan resmedilen kanatlı Viktoria figürüyle (Kat. 3), belden yukarısı insan, alt kısmı at ve kuyruğu ejder biçimindeki kentaur figürü gibi fantastik bir yaratık da yer almaktadır (Kat. 12). Viktoria figürü doğrudan zaferi ve elinde tuttuğu tabletle de bilgeliği çağrıştırması açısından önem arz etmektedir.

⁶¹ Bir hükümdarlık alameti olarak kızıl elmanın kökeni ve bağlantılı olduğu unsurlara ilişkin bkz. Emel Esin, *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004), 131, 132.

⁶² Bahsi geçen geleneksel oturuş biçimine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Esin, “Bağdaş ve Çökmek Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi”, *Sanat Tarihi Yıllığı* 3 (1970), 231-242.

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

Yay burcu ve Kantûrus takımyıldızıyla birlikte Ay gezegeniyle bağlantılı Cevzeher'i temsil eden ejder kuyruklu kentaur figürü de Merih (Mars) gezegenini temsilen kesik baş tutan hükümdar figürüyle birlikte dönemin astrolojik eğilimlerine ışık tutmaktadır. Bazı sikkelerde rastlanan yıldız motiflerini de bu kategoride değerlendirmek mümkündür (Kat. 13, 14, 15). Zira Ortaçağ Anadolu'sunda hüküm sürmüş Türk İslam devlet ve beyliklerinin gerek mimari gerekse el sanatlarına yönelik eserleri⁶³ incelendiğinde İlm-i Nücum olarak adlandırılan astrolojinin ne denli rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda sikkelerin basım zamanı da dahil olmak üzere pek çok konuda, herhangi bir işe girişileceği vakit gezegen ve yıldızların hareket ve konumlarının durumuna göre tutum sergilendiği bilinmektedir. Müneccimlerin gözlemleri doğrultusunda gerçekleştirilen bazı eylemlerin bu şekilde sanata yansıtılması da makul gözükmektedir. Artuklu özelinde bu tarz astrolojik figürleri sikkelerin dışında ayna, davul vb. madeni eserlerde de sıklıkla görmek mümkündür. Burç, takımyıldız ya da gezegen bağlantılı motif ya da figürler her ne kadar çeşitli sanat eserlerinde astrolojik mahiyetleriyle dikkat çekmekteyse de bilhassa sikkeler açısından değerlendirildiğinde, bir elinde kılıç diğer elinde kesik baş tutan insan figürünün ya da yayını gererek ejdere ok atan yarı insan (kentaur) figürünün aynı zamanda hükümdarın ve dolayısıyla hükümdarlığın kahramanlığını ve kahredici gücünü temsil etmesi muhtemel gözükmektedir.

Katalogtaki sikkeler metrolojik veriler açısından değerlendirildiğinde, aynı hükümdar döneminde basılan sikkeler de dahil olmak üzere ağırlık ve çap ölçülerinin değişiklik arz ettiği görülmektedir. Hatta dirhem (gümüş sikke) kıymetinde tutulduğu için sikkenin avarıyla oynayanlara lanet edildiği bilgisini içeren sikke örneklerinin dahi farklı ağırlıklara sahip olması dikkat çekmektedir (Kat. 7, 8). Dolayısıyla bu çalışma kapsamında incelenen örnekler de figürlü Türkmen sikkelerinde standart bir ölçümün bulunmadığı görüşünü⁶⁴ desteklemektedir.

Sonuç

Çalışma kapsamında incelenen Samsun Müzesi'ndeki 16 figürlü bakır Artuklu sikkesi, dönemin sikke darbı geleneğine ilişkin önemli veriler ortaya koymaktadır. Zira söz konusu sikkeler üzerinde, önceki dönemlerde darbedilmiş Türk İslam sikkelerinden farklı olarak yoğun tasvir kullanımına şahit olunmaktadır. Bu durumun oluşmasında en dikkat çekici etken olarak değerlendirilen, Artukluların sınır komşuluğu yaptıkları Bizans İmparatorluğu ve Haçlı kontluklarıyla ilişkisi sikkeler üzerindeki tasvir ikonografisine de büyük ölçüde şekil vermiştir. Sikkelerde yer alan figürlerde bir yandan Orta Asya geleneğini yansıtan duruş ve oturuş biçimleri muhafaza edilmişken bir yandan da tasvirlerin Antik dönem ve Bizans etkileriyle harmanlandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca incelenen sikkeler Ortaçağda Anadolu coğrafyasındaki astrolojik eğilimlerin sikkelerdeki temsilini sunması açısından da büyük öneme sahiptir.

Tedavüle sokuldukları andan itibaren her dönem için önemli tarihî ve sanatsal veri kaynağı oluşturan sikkelerle, bu çalışmada Artuklu Dönemi'nin dini, siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel yapısına ayna tutmaya çalışılmıştır. Bu alanda yapılacak çalışmaların artırılmasıyla Nüvizmatik literatürü açısından zengin bir dağarcığın oluşturulması temenni edilmektedir.

⁶³ Bahsi geçen eserlerden bazıları için bkz. Turan, "İslam Sanatında Kantûrus (Kentaur) Tasviri", 160, 162; Hayrunnisa Turan, "Şîr ü Hurşîd Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51 (2017), 465-470.

⁶⁴ Spengler - Sayles, *Turcoman Figural Bronze Coins and Their Iconography*, xiv.

Kaynakça

- Akkaya, Necla. *Mardin Müzesi'ndeki İslami Dönem Sikkelerinden Örnekler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Altın, Kader. "Malazgirt Savaşı Sonrası Kurulan Türk Beyliklerinin Anadolu'daki İzleri", *Düşünce Dünyasında Türkiz* 12/59 (2021): 33-54.
- Artuk, İbrahim - Artuk, Cevriye. *Artukoğulları Sikkeleri*. İstanbul: Sümer Kitabevi, 1993.
- Artuk, İbrahim - Artuk, Cevriye. *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslâmî Sikkeler Kataloğu*. C 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Aşan, M. Beşir. "Artuklu Sikkeleri Üzerinde Figürler". XVIII. *Türk Tarih Kongresi Bildiri Kitabı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.
- Aytaç, İsmail. "Harput İç Kale Kazılarında Bulunan Artuklu Dönemi Sikkeleri". *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi* 5/1 (2018), 29-55.
- Beyiş, Şevket. "Van Müzesi'nde Bulunan Orta Çağ Figürlü Türk İslam Sikkelerinin Başka Kùltürler ile Etkileşimi". *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13 (2024), 106-122.
- Butak, Behzad. XI. XII. ve XIII. *Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları*. İstanbul: Pulhan Matbaası, 1947.
- Çaycı, Ahmet. "Artuklu Sikkelerinde Hükümdar Tasvirleri". *Uluslararası Sanat Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı* (Prof. Dr. Gönül Öney'e Armağan), 2002.
- Çaycı, Ahmet. *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Çayırdag, Mehmet. "Artukoğullarından Melik Mesud Rükneddin Mevdud'un I. Alaaddin Keykubad Adına Bastırılmış Olduğu Sikke". *Türk Nümismatik Derneği Bülteni* 6-7 (1981), 49-52.
- Damalı, Atom. *150 Devlet, 1500 Sultan İslam Sikkeleri*. İstanbul: Nilüfer Vakfı Yayınları, 2001.
- Er, Zeynep. *Amasya Yazma Eser Kütüphanesi 1883 Numaralı Mecma'u'l Felekiyyât Yazmasının Minyatürleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Esin, Emel. *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2004.
- Esin, Emel. "Bağdaş ve Çökmek Türk Töresinde İki Oturuş Şeklinin Kadim İkonografisi". *Sanat Tarihi Yıllığı* 3 (1970), 231-242.
- Gökalp, Zeliha D. *Yalvaç Müzesi Bizans Sikkeleri*. Ankara: Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009.
- İbnu'l-Ezrak, Ahmed b. Yûsuf b. Ali. *Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısımı)*. çev. A. Savran. Erzurum: 1992.

Samsun Müzesi'ndeki Artuklu Dönemi'ne Ait Figürlü Sikkeler

Kazvîni, Zekeriyâ b. Muhammed. *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât*. Beyrut: Müessetü'l-A'lemî li'l-Matbûat, 2000.

Okumuş, Ejder. "Artuklularda din-toplum ilişkisi". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/26 (2008), 235-251.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

Parlar, Gündegül. "Ortaçağ Figürlü Sikkelerinin Taşıdığı Anlamlara Bir Bakış". *TÜBA-KED* 13 (2015), 9-25.

Poole, Stanley L. *The International Numismata Orientalia Coins of the Urtuki Turkumans*. Trübner & Co, 1875.

Sever, Mustafa. "Türk Mitolojisinde Kuşlar". *Millî Folklor* 11/42 (1999), 83-88.

Sevim, Ali. "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri". *Belleten* 26/101 (1962), 121-146.

Sevim, Ali. "Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri". *Belleten* 26/103 (1962), 501-520.

Spengler, William F. - Sayles, Wayne G. *Turcoman Figural Bronze Coins and Their Iconography*. Clio's Cabinet, 1992.

Tekin, Oğuz. "Sikke". *TDV İslam Ansiklopedisi* C. 37 (2009), 179-184.

Topraktepe, Ersel. *Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çok Kültürlülük*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Turan, Hayrunnisa. *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât'taki Ulviyyât Tasvirleri*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2025.

Turan, Hayrunnisa. "İslam Sanatında Kantûrus (Kentaur) Tasviri". *Sanat Tarihi Dergisi* 30/1 (2021), 149-173.

Turan, Hayrunnisa. "Şîr ü Hurşîd Tasvirinin Kökeni ve İçeriğine Dair Düşünceler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/51 (2017), 445-475.

Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi Saltuklular, Mengüçükler, Sökmenliler, Dilmaçoğulları ve Artukluların Siyasi Tarih ve Medeniyetleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.

Uykur, Ramazan. *Artuklu Sikkelerinde Yazı ve Süsleme Kompozisyonu*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Uykur, Ramazan. "Artuklu Türkmenlerinin Sikkelerinde Görülen İktidar ve Güç Sembolü Hükümdar Portreleri". *Erdem* 59 (2011), 169-198.

Uykur, Ramazan. *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2017.

Ünal, Ceren - Teoman, Betül. "Kuva-yi Milliye Müzesi'nde Yer Alan Artuklu Beyliği'ne Ait Figür Tasvirli Sikkeler". *Seleucia, (Olba Kasızı Serisi VI., 2016)*, 161-179.